

SZABÓ TIBOR

GRAMSCI MORÁLFILOZÓFIAI ELVEI

Abstract: (*Gramsci's Moral Concept.*) The moral principles of the private life and political activity of 20th century italian philosopher, political scientist and politician Antonio Gramsci are analysed in the paper. His activities in the 1910s and 1920s are characterised by honesty, consequence, humanism and consistency. His early articles already refused indifference what he equalled with hypocrisy and historical irresponsability. In his view, „truth has to be told” both in political and private life. On the basis of Benedetto Croce, he wanted to carry out „intellectual and moral reform” in Italy. He even could maintain his practical attitude, his political consistency and serenity when imprisoned for his political standpoint. He always tried to view world without illusions, to avoid the extremes of both pessimism and optimism. These are the foundations of his sense of responsibility and insistence on his principles, and these factors also give him strenght to suffer the hardships of his life. So both is practice and his principles justly deserve the respect of our generation.

A neves olasz politikus-filozófus, Antonio Gramsci, nem volt morálfilozófus, nem írt koherens művet az erkölcsről. Mi magyarázza mégis, hogy morálfilozófiai elveiről írunk? Ezt két tényezővel tudnánk magyarázni. Egyrészt Gramsci 1891-ben azon a szardíniai szigeten született, ahol gyermekkorában már megfigyelhette az erkölcsi törvények és elvek fontosságát. A tradicionális erkölcsi elvek alapján élő szárd társadalomban szigorú normák voltak érvényben, amelyekhez Gramsci egész életében, a fasiszta börtönben is hű maradt. A másik tényező az a feladat volt, amit vállalt: a politikus feladata, akinek cselekvését mindig szilárd erkölcsi alapokra kell helyezni, ha hiteles akar maradni. Gramsci ennek a történelmi felelősségének mindig is tudatában cselekedett: igyekezett mindig *őszinte, következetes*, ugyanakkor pedig *bátor* lenni egy kíméletlen világban.¹

Ez a következetes erkölcsi magatartása elsősorban nem is tudományos cikkeiben, hanem azokban a levelekben tükröződik vissza, amelyeket a fasiszta börtönökből küldött családtagjainak, és amelyekben saját magáról ír. Ezekből lehet rekonstruálni erkölcsi elveit, azt, hogy milyen is volt *Gramsci*,

az ember. Zárkózott, kissé magányos, de alapjában véve jó természetű ember volt, akinek a *humanizmus*, emberszeretete mellett legfőbb erkölcsi elve *jellemének szilárdsága* volt.

Ha életművét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy rövid élete során csak kevés öröm, de sok szenvedés és fájdalom jutott neki. Gramsci mindezt *kivételes emberi méltósággal* viselte, ami *példaadó* lehet a ma élő emberek számára is.

1. A közönyösség elutasítása

Talán fiatalkori filozófiai jellegű művei közül az az 1917-ben írott kis esszéje a legismertebb, amit a *Citta futura* című torinói ifjúsocialista lapban publikált *Közönyösség* (Indifferenza) címmel. Ezen erkölcsi gondolatokat tartalmazó írás népszerűségét az is mutatja, hogy főbb műveinek 1997-es antológiájába is felvették és közölték.²

Ebben ezt írja: „Gyűlölöm a közönyösöket. Hiszem, mint Friedrich Hebbel, hogy 'élni annyi, mint elkötelezettnek lenni'. Nem létezhetnek csak olyan *emberek*, akik kívül állnak a társadalmon. Aki igazán él, nem lehet nem az állam polgára, nem-elkötelezett. A közöny nem élet, hanem az akarat hiánya, parazitizmus, gyávaság. Ezért gyűlölöm a közönyösöket.” A közöny kihat a történelemre is, az a fatalitás, amire nem lehet számítani, ami felborítja a legjobban felépített programokat. A közönyös olyan, aki hagyja, hogy az események bekövetkezzenek, s aztán azt mondja, hogy ez a fatalitás, ennek így kellett bekövetkeznie. Ezek alapján úgy látszik, mintha a történelem nem lenne más, mint valami természeti jelenség, valami földrengés, amire senki sem számított, és aminek mindenki áldozatul esik, az is aki aktív volt, az is aki passzív és közönyös. A közönyös ember viszont ki akarja vonni magát a következmények hatása alól azzal, hogy ő nem hibás, hiszen nem csinált semmit. Ez a képmutató, hipokrita magatartás, amit Gramsci itt bírál. Mert a képmutató nem teszi soha fel magának a kérdést: „mi lett volna, ha én is hozzájárultam volna mások erőfeszítéseikhez? Nem másként alakult volna a dolog?” Ezt a *felelőtlen magatartást* már fiatalkorában bírálta az olasz gondolkodó, mint olyat, ami az immoralitásnak a sajátossága.

2. „Megmondani az igazat”

Az *őszinteség* Gramsci egyik legfontosabb morális elvei közé tartozott. Szerinte mind a magánéletben, mind a politikában meg kell mondani az igazságot. Nem véletlen, hogy fiatalkori írásainak egyik válogatott kötetét így nevezték el: *Per la verità*, azaz „Az igazságért”.³ Kényes kérdésekről is, mint a háború, az orosz forradalom, a nőkérdés, nyíltan kell beszélni. Ez egyúttal mindenféle hazugság elutasítását is jelenti nála. Tudta, hogy az igazság lehet a tömegek cselekvésének motorja, az *önmegismerés forrása*.

Ez annyit is jelent, hogy fel kell tárnunk azokat a hibákat, tévedéseket is, amit valaki vagy valakik elkövetnek. Ilyen hiba, hogy az emberek a csőd, a bukás okát mindig másokban, önmagukon kívül keresik, s nem saját jellemük hibájában vagy kishitűségében. Ha tudjuk, mi az igazság, csak akkor ismerjük meg *valóban* saját magunkat. A társadalmi életben az igazmondás segíti megérteni azt a társadalmi valóságot, amelyben élünk, segít benne eligazodni. Egy elképzelés kizárólag csak logikai koherenciája miatt nem biztos, hogy megvalósul, csak akkor realizálódhat, ha megvalósításához a valóságban is megvannak az eszközök. Ezeket pedig ismerni kell. Az igazság feltárásának segítségével az ember képes uralni a szükségszerűséget a társadalomban és a történelemben. Ez Gramsci szerint a munkásosztály hegemoniájának az előfeltétele.

3. Szellemi és erkölcsi reform

Az olasz filozófus rendkívül fontosnak tartotta, hogy változzon meg az emberek mindennapi életének morálja. Azokat a szokásokat akarja megváltoztatni, amelyek fogva tartják őket, s így az emberek nem tudják érvényesíteni akarataikat. Újságcikkeivel, beszédeivel sokszor utalt arra, hogy le kell vetkőzni a rossz szokásokat, a szellemi restséget (lustaságot). Főművében, a *Quaderni del carcere*-ben is visszatér a szellemi és erkölcsi reform szükségességének kérdésére.⁴ Ezt már korábban elkezdte Itáliában a század talán leghíresebb olasz filozófusa, Benedetto Croce. Hozzá kapcsolódott Gramsci, aki viszont – a polgári filozófus Crocéval szemben – a marxista filozófia alapján akarta elérni az emberek gondolkodásának megváltoztatását. Ennek a reformnak (a Reformációval szemben) nem vallási, hanem világi (laikus) jellegűnek kell lennie. Minthogy Itáliában történelmileg ennek az elképzelésnek nem volt előzménye, ezért Gramsci szerint új értelmiségi és politikai blokkot kell létrehozni a reform megvalósítása érdekében. Ezt a reformmozgalmat a hegemon párt értelmisége vezeti, amelynek célja az „új típusú társadalom” megteremtése. Gramsci humanizmusa itt is evidensen látszik. Szerinte a tömegeket nem szabad meghagyni a józan ész egyszerű filozófiájában, hanem egy magasabb életfelfogáshoz kell őket vezetni. (Q. 1384) Ezzel közelíteni lehetne az értelmiség és a nép közötti életfilozófiát, s emelni lehetne a közgondolkodás színvonalát.

4. Gyakorlatiasság és derű

Gramscinak a börtönviszonyok között is sikerült megőriznie erkölcsi jellemvonásait: humanizmusát, jóságát, lelki erejét. Ezt az is bizonyítja, hogy a börtönből saját családtagjainak küldött leveleiben többször visszatér arra, hogy nem akar elszakadni a gyakorlati élettől. Ahogyan korának politikai eszményeit (a fasizmus kibontakozását, a sztálini „felülről jövő forradalom”

megvalósulását) követte, írásaiban kommentálta és elemezte, úgy saját erkölcsi magatartását is gyakorlatiasnak őrizte meg. A legkevésbé sem kívánt hős vagy mártír lenni.⁵ Megrótt a sógornőjét, Tatjánát, hogy azt gondolta róla: szándékosan szenvedni akar a fasiszta börtönökben. Ezzel szemben persze Gramsci tudja, hogy a külső kényszerítő körülményeket el kell fogadnia, és nem szabad „a fejét a falba verni”, mert akkor nem a fal, hanem a feje törik be. (LC. 344.) Jellemének ez a gyakorlatiassága nem zárja ki, hogy derűs, olykor egyenesen vidám legyen. Ezt *sztoikus* életfelfogásának tulajdonítja. Egyik levelében ezt írja: „persze nem mindig táncolok az örömtől és csak folyton nevetek, de nem is vagyok mindig szomorú és elkeseredett...Nyugodt és derűs vagyok, mint akinek tiszta a lelkiismerete és a világot illúziók nélkül figyeli.” (LC. 183) Gyakorlatiassága és derűs jelleme ad erőt neki ahhoz, hogy reális maradjon, és így vizsgálja a világ eseményeit.

5. Pesszimizmus és optimizmus

Gramsci életében és cselekedeteiben, erkölcsi felfogásában is igyekezett elkerülni a szélsőségeket. Reális életfelfogását korán tudatosan kialakította. Már 1920-ban, az *Ordine Nuovo* című újság szerkesztőjeként elfogadta a Romain Rollandtól származó mondást: „legyünk pesszimisták az értelmünkkel és optimisták az akaratunkkal”. Ez annyit jelent, hogy gondolkodásunk normája a kételkedés kell legyen, cselekvésünk normája pedig a bizalom. Egyik börtönlevelében azt írja Carlo testvérének, hogy „minden helyzetben a legrosszabb hipotézisre gondolok, s így akaratom minden tartalékát mozgásba hozom”. (LC. 310) Ehhez pedig az kell, mondja Gramsci, hogy a helyzeteket illúziók nélkül, nagy türelemmel és kitartással oldjuk meg. Másik jegyzetében azt írja, hogy az optimizmus gyakran nem más, mint saját lustaságunk, felelőtlenségünk védelme, „a semmittevés akarata”. A pesszimizmus pedig gátolja az igazi tervek megvalósulását. Ezért Gramsci szerint egyszerre kell az embernek működtetnie magában az akaratot és az intelligenciát (értelmet), tehát egyszerre kell optimistának és pesszimistának lenni.

6. Felelősség és jellemszilárdság

Gramsci élete során igyekezett mindig lelkiismeretesen végezni a munkáját, s azért mindig felelősséget is vállalt. Az ellene folyó perben, 1928-ban ezt mondta az Államvédelmi Különleges Bíróság bírójának: „ha kommunistának lenni felelősséget jelent, felvállalom”. Erős jellem volt, s ez több esetben is megnyilvánult élete során. Alapelve volt, hogy „abban az esetben, ha már minden elveszett vagy elveszni látszik, újból nyugodtan neki kell fogni a dolognak és előlről kell kezdeni”. (LC. 126) Saját magunk megteremtése, akaratunk működtetésének fontossága nemcsak filozófiai elv nála, hanem

saját erkölcsi magatartásának alapelve, princípiuma is. Ezt írja: „meggyőződtem róla, hogy mindig csak saját magunkra számíthatunk, saját magunk erejére és semmit sem várhatunk másoktól, így nem okozunk csalódást magunknak. Hogy mindig azt kell tenni, amit meg tudunk tenni és hogy a saját utunkat kell járni.” (LC. 126) Ezekben a sorokban érezzük Gramsci magányosságát, bizonyos mértékig keserűségét, de talán büszkeségét is, hogy mindig megkereste és megtalálta *saját útját*. Édesanyjához írott megható levelében kéri őt, hogy értse meg: fia politikai elítélt, akinek nem kell szégyellnie bebörtönöztetését. „Szeretném, ha jól megértenéd: a fogvatartást és az ítéletet magam is akartam egy bizonyos fokig, mert sohasem akartam megváltoztatni véleményemet, amiért hajlandó lennék az életemet is feláldozni, nemcsak börtönben lenni.” (LC. 211) Testvérének, Carlónak is ezt írja: „semmi szándékom sincs letérdepelni bárki előtt, sem egy csöppet is megváltoztatni viselkedésemet”. (LC. 239) Sztoikus derűvel fogadja az eseményeket, mindig kitart meggyőződése és elvei mellett. Ezeket a szigorú, de következetes és tudatosan vállalt erkölcsi elveket ajánlja a fiatalok neveltetése szempontjából is. „Mindenekelőtt fontos az életben az akaraterő, a rendszeretet és munkaszeretet, a kitűzött célokban való kitartás.” (LC. 431) A komoly életfelfogás, a kitartás olyan embert mutat számunkra, aki valóban sztoikus, de aki következetesen végrehajtja mindazt az életben, ami rajta múlik.

7. Az emberi méltóság

A humanizmus, az erkölcsi szilárdság Gramscinál mindig *az emberért* fogalmazódik meg. A fasiszta börtönökben szenvedő filozófus zokszó, mindenféle sírás nélkül fogadja el a börtönélet nehéz körülményeit. Ez is bizonyítja lélekerejét, erős akaratát. Erről így ír anyjának 1931-ben: „én sohasem beszélek életem negatív oldaláról, főleg azért, mert nem akarom, hogy sajnáljanak: olyan harcos voltam, akinek nem volt szerencséje a közvetlen harcban és a harcosokat nem szabad és nem kell sajnálni, amikor nem kényszerből harcoltak, hanem mert saját maguk is tudatosan azt akarták. De mindez nem azt jelenti, hogy életem negatív oldala nem léteznék és nem lenne súlyos számomra.” (LC. 469.) Tudjuk, hogy Gramsci fizikai állapota rohamosan romlott a börtönben és néhány napra kiszabadulása után, 1937-ben meg is halt.

xxx

Benedetto Croce, az olasz liberalizmus képviselője, börtönből küldött leveleinek első olasz kiadásáról írott recenziójában szép szavakkal emlékezik meg Gramsciról (tulajdonképpen ideológiai ellenfeléről). Ő sem tudta ki-

vonni magát Gramsci morális példájának hatása alól. Két okból is méltányolta és dicsérte Gramscit, egyrészt mert „tiszteletet és megbecsülést érdemel mindenki, aki magasan tartotta az emberi méltóságot, aki veszélyt, üldöztetést, szenvedést, halált is vállalt egy eszményért”, másrészt mert „mint gondolkodó közülünk való volt, akik a jelen problémáinak megfelelő filozófiai és történeti tudatot igyekeztek kialakítani Itáliában”.⁶

Croce szavai megerősítenek bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy Gramsci erkölcsi elvei – ha a mai kor emberének néha naivnak is tűnhetnek – példaként szolgálhatnak számunkra ma is. A társadalmi-politikai helyzet ugyan jelentősen megváltozott, de ma is szükséges felmutatni a humanitás, a jellemzilárdság, az elvek tisztelete, a lelkiismeretesség, az igazmondás, az őszinteség elveit. Ezek ma is alapvető *emberi* elvek. Erre tanít bennünket Gramsci.

Jegyzetek

Az írás egy változata megjelent japán nyelven a *Kiho yuiken* című osakai folyóirat 1998. 4. számában.

1. Gramsci életművéről lásd *Gramsci politikai filozófiája* című monográfiámat: Szeged, 1991. Szegedi Lukács Kör kiadása.
2. A. Gramsci: *Le opere. La prima antologia di tutti gli scritti*, (Antonio A. Santucci gondozásában), Róma, 1997. Editori Riuniti
3. A. Gramsci: *Per la verita, Scritti 1913–1926*, (Renzo Martinelli gondozásában), Róma, 1974. Editori Riuniti
4. A *Börtönfüzetekben* több helyen is visszatér erre a kérdésre. Lásd: A. Gramsci: *Quaderni del carcere*, (kritikai kiadás, Valentino Gerratana gondozásában), Torino, 1975. Einaudi, 515. old., 1384. old., 1509. old. (A szövegben tovább így idézzük e művet: Q.)
5. A. Gramsci: *Lettere dal carcere*, (Elsa Fubini és Sergio Caprioglio gondozásában), Torino, 1978. Einaudi, 126. old. (A továbbiakban: LC)
6. B. Croce: *La mia filosofia*, (Giuseppe Galasso gondozásában), Milano, 1993. Adelphi ed. 334. old.